

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Aleš Nováček

**DUALITA EVROPY:
HISTORICKOGEOGRAFICKÁ ANALÝZA VÝVOJE
A JEJÍ VYMEZENÍ**

Shrnutí

Praha 2010

Dvacáté století vtisklo členění Evropy i světa novou tvář. Toto tvrzení je však pravdivé jen zčásti. Pod těmito „čerstvými“ stopami jako výsledky stále intenzivnějšího a dynamičtějšího vývoje zůstávají staleté fundamenty, které svým působením kontinuálně determinují a spoluvytvářejí současnou geografickou organizaci Evropy, včetně jejích prostorových kontur a dělení. V nejobecnější rovině byla otázka rozdělení Evropy minimálně do roku 1989 pojmána jednoznačně: kapitalistický a demokratický Západ na jedné a socialistický a komunistický Východ na straně druhé. Duální vnímání Evropy se právě tehdy stalo dominantním, a to nejen v geopolitických konceptech tímto směrem zaměřené odborné literatury, nýbrž u veřejnosti samé. O to větší stabilitu tomuto pojetí dodává fakt, že fenomén duality Evropy je zřetelný od starověku až do současnosti. Hluboké kontinuum stojí za skutečností, že ani po roce 1989, kdy ostrá poválečná bipolarita ztrácí svou striktní a „přehlednou“ podobu, nedošlo k rozpadu duálního vnímání Evropy (byť paralelní koncepční alternativy samozřejmě existují). Dělení Evropy na Západ a Východ tak zůstává v řadě odborných i popularizačních prací, jakož i v médiích a samotném myšlení lidí jakoby automatické či samozřejmé.

Pro fenomén rozdělení Evropy na dvě části používám ve své práci pojem dualita. Jeho geografický význam zde zároveň koresponduje i s filosofickým smyslem tohoto slova (též dualismus), které značí polaritu dvou protikladných aspektů. Pokud vyjdeme z hlavní hypotézy trvalého rozdělení Evropy na dvě části, pak můžeme na současné období po 1989 pohlížet jako na značně dynamické období vývoje duality. Tímto je míněna především transformace střední Evropy a její proklamovaný a postupně uskutečňovaný příklon k Západu. Tento vývoj bývá nezřídka interpretován jako návrat k přirozenému stavu. Jaký by měl být, či přesněji řečeno byl, tento „přirozený stav“; existoval vůbec? A pokud ano, čím byl a je vlastně dán? Tyto a jiné otázky činí společně s řadou v současnosti probíhajících proměn obrazu Evropy téma této disertace aktuální a logicky vybízejí k hlubšímu poznání a pochopení příčin a důsledků procesů, které dualitu Evropy formovaly.

Kromě této nemalé badatelské výzvy zde motivačně působí i skutečnost, že se v této problematice věda dosud koncentrovala hlavně na 20. století, případně otázku střední Evropy – ke které části duální Evropy historicky patřila nebo nejedná-li se naopak o svébytný celek. Pokud už některé studie pracují s hlubší dějinnou perspektivou, pak se většinou soustřeďují jen na jediný aspekt duality (např. kulturně-náboženský), podle něhož následně odvozují historickogeografické rozdělení Evropy vedví. V tomto netvoří výjimku ani autoři pokoušející se toto rozdělení konkrétněji vymezit, v lepším případě fyzicky konstruovat a jejich hranice

znázornit kartograficky. I zde však převažují pojetí statická. Hlubší historickogeografická analýza duality v jejím dynamickém a flexibilním pojetí však vesměs chybí.

Problematika duality Evropy má z časového a prostorového hlediska velmi široký záběr. Předmětem zájmu této práce se tak automaticky stalo celé území geograficky vymezené Evropy a období od starověku, kdy, dle mého názoru, došlo ke zformování první zřetelné a hluboké duality (severo-jihní), až do současnosti. Je zřejmé, že komplexnější a široce časově pojaté uchopení tohoto tématu by bylo projektem velice ambiciózním, jenž by nutně vyžadoval prostor větší, než který naskýtají možnosti jedné studie. Proto jsem se v ní snažil zaměřit na rovinu vlastního konceptu duality, na analýzu vývoje duality včetně pokusu o konstrukci v minulosti proměnlivé pomyslné hranice mezi oběma částmi Evropy a konečně na interpretaci a zobecnění závěrů analýz.

Takto specificky zaměřená tematika si vyžadovala interdisciplinární přístup integrující poznatky a metody jak geografického, tak historického výzkumu, příp. dalších společenskovedních oborů. Své paradigma proto studie našla v historické geografii, která zkoumá proměny geografické organizace přírodní a společenské sféry ve vztahu prostoru a času. Mému rozsáhlému několikaletému výzkumu problematiky duality Evropy předcházela participace na projektech zabývajících se otázkou příhraničních periferních oblastí, teritoriální polarizace a regionální identity. Kromě „domovské“ Karlovy univerzity v Praze jsem se zabýval touto tematikou v letech 2007 a 2008 až 2009 i na zahraničních studijních a vědeckých stážích na univerzitách v Bonnu a Bamberku, dvou hlavních centrech oboru historické geografie v německy mluvících zemích.

Název disertační práce jsem formuloval tak, aby co nejvíce odpovídal jejímu hlavnímu cíli, totiž:

Nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymežit dualitu Evropy na základě historickogeografické analýzy jejího dlouhodobého vývoje.

Z hlediska tohoto obecného záměru bylo sledováno **několik základních cílů**:

1. Formulovat vlastní koncept duality Evropy, komplexnější a dynamický, který by flexibilně zohledňoval proměnlivost dobové reality.
2. Pokusit se strukturovat a hierarchizovat jednotlivé determinační aspekty duality, určit jejich váhu a dobovou proměnlivost.
3. Pro tento rámec vytvořit a aplikovat vhodný metodický postup historickogeografické analýzy – analýzy aspektů duality v souboru historických území Evropy pro jednotlivé časové průřezy.

4. Na základě výsledků analýz nalézt hlavní rozmezí mezi dvěma částmi duální Evropy pro jednotlivé časové průřezy a fyzicky konstruovat hranici duality včetně jejího kartografického vyjádření.
5. Generalizovat a vysvětlit obecné a dlouhodobé procesy a trendy, případně zákonitosti ve vývoji duality Evropy, diagnostikovat jejich dominantní kauzality, a tím objasnit kořeny současného stavu a vývoje.

Naplněním těchto cílů mělo dojít k zodpovězení klíčových výzkumných otázek, které jsem si předem položil vycházející ze současné (duální) reality Evropy: Co vedlo ke vzniku této duality a kdy a jak došlo k jejímu zformování? V čem tato dualita spočívá a jak se vyvíjela v minulosti? Lze sledovat nějaké rozhraní mezi „dvěma Evropami“ a pokud ano, kudy procházelo? Byl průběh tohoto rozhraní v minulosti spíše statický, nebo podléhal více či méně výrazné dynamice a změnám? Jaké lze ve vývoji duality rozlišit obecné procesy, tendence ne-li zákonitosti a jak tyto případně korespondovaly s některými vývojovými teoriemi a koncepty?

Při řešení těchto otázek bylo nutné vycházet z některých **vstupních předpokladů** – premis stanovených na základě teoretických východisek a obecně uváděných zákonitostí:

1. Evropa je prostor, v němž se historicky střetávaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů, z čehož lze vyvozovat trvalé rozdělení na dvě části – jakoby „dvě Evropy“.
2. Tento koncept nemůže být statický, nýbrž dynamický a ve své podstatě odpovídá proměnám historické reality v čase.
3. Dualita je jev komplexní a pouhá redukce na jediný její aspekt – jednostranně zaměřenou skupinu faktorů (např. kulturních, geopolitických nebo ekonomických) nevystihuje její plnou podstatu a vede jen k dílčím interpretacím.
4. Celkovou dualitu lze sledovat a vymezovat pomocí širšího souboru aspektů – více možných skupin faktorů, jejichž skladebnost a míra determinace (aktuálnost) je v čase proměnlivá.
5. Na tomto základě lze zjišťovat převažující diskontinuitu – pomyslnou hranici duality oddělující od sebe obě části Evropy.
6. Jako prostorové jednotky je možné v historickogeografické analýze použít dobově proměnlivé historické země (nejen státní celky, jež se z nich skládaly) a jejich hranice.
7. Aplikace aktuálních konceptů, regionalizací i metodických přístupů současných geografických výzkumů a teoretických modelů (teorie polarizovaného vývoje

a koncept jádro-periferie, časoprostorová difúze a fázové zaostávání, hraniční efekty apod.) jsou vhodné i k analýze procesů probíhajících v minulosti.

8. Ze závěrů analýzy vývoje duality lze vyvozovat dlouhodobé tendence, procesy a zákonitosti.
9. Současná západο-východní dualita, jakou známe především z 20. století, má mnohem hlubší kořeny, příčiny a kontinuální historický vývoj.
10. Nástupem industriálního období byla v rámci Evropy zahájena dlouhodobá expanze ekonomicky vyspělejšího Západu na Východ; stav od 2. světové války po rok 1989 tvořil v tomto trendu specifickou výjimku.
11. Zaostávání Východu za Západem je dějinnou skutečností, míra tohoto zaostávání však byla časově i regionálně proměnlivá.
12. Hranici západο-východní duality, případně přechodovou zónu lze v dějinách kontinuálně lokalizovat v prostoru střední a středovýchodní Evropy.

Předložená práce se dělí do tří částí s tím, že k naplnění vlastních cílů výzkumu došlo zejména v poslední části. Za důležitou součást studie lze navíc považovat i rozsáhlý seznam literatury, která se váže k tomuto tématu a použitých pramenů, jakož i přílohy obsahující některé podstatné pracovní analytické výstupy.

První část studie je věnována **teoretickο-metodologickému vymezení** výzkumu a diskusi přístupů a konceptů, jejichž uplatnění se ve sledované problematice nabízelo. Vzhledem k rozsahu časového a prostorového zaměření a složitosti zvoleného tématu nevycházela práce pouze z jediné hlavní či zastřešující teorie, respektive myšlenkového konceptu. Můžeme spíše hovořit o pluralitě teoretických východisek, inspirací a autorů, jejichž díla a pohledy více nebo méně ovlivnily můj přístup. Z důležitých teoretických východisek reflektuje tato práce např.: teorie vývojových stádií (Rostow 1960, Bell 1973, in Hampl 1998), nerovnoměrného vývoje i jiné developmentaristické teorie nebo koncepty sociogeografické diferenciacie světa (Russett 1967, Huntington 1996, Hampl 2009), jádra a periferie (Friedmann 1966, Wallerstein 1974), časoprostorové difúze a fázového zaostávání (Hägerstrand 1967, Purš 1973b) apod. Obecně přitom převažovaly spíše pozitivistické přístupy a koncepty, což ostatně odpovídá i nomotetickému zaměření této studie.

Následovalo zařazení problematiky duality Evropy do souvisejících oblastí výzkumu v rámci historické geografie, hospodářských dějin (např. Weber 1904/5, in Guttandin 1998, Purš 1973b, Bairoch, Lévy-Leboyer, eds. 1978, Pollard 1981, Fischer, ed. 1985, 1987, Chirot, ed. 1991, Maddison 2002, Landes 2004), geopolitiky (např. Hnízdo 1995, Schenk 1995,

Heffernan 1998), kulturní geografie a otázek regionální identity (např. Jordan 1995), hranic a hraničních oblastí (Jeřábek, Dokoupil a kol. 2004, Gurňák 2007) či demografického vývoje a vývoje obyvatelstva a sídel (např. Hajnal 1965, 1983). Představena zde byla řada teoretických konceptů s důrazem na různá dosavadní pojetí evropské duality (např. Cahnman 1949, Pounds 1969, Aldcroft, Morewood 1995, Krejčí 1997) včetně různých historických geopolitických projektů (Mackinder 1904, německá Mitteleuropa, Curzonova linie) a národních pojetí. Nechyběla ani konfrontace s některými do určité míry alternativními pohledy na diferenciaci Evropy, resp. odlišnými názory na zařazení střední a středovýchodní Evropy (např. Rupnik 1992, Stehlík 1996, Halecki 2000, Szücs 2001, Wandycz 2004, Křen 2005). Uchopení tématu pomocí těchto teoreticko-metodologických východisek a diskuse konceptů bylo nezbytné pro následné formulování mého vlastního konceptu duality Evropy. Tomu odpovídá i poměrně značný rozsah první části práce.

Její **druhá část** se zabývá konkrétními **postupy a metodami** aplikovanými při zpracování této studie. Široce časově i prostorově koncipovaná a poměrně komplexní problematika nutně narážela na omezené možnosti řady metod, zvláště kvantitativních. Vyžadovala si citlivý přístup a použití v mnohém inovativních metod a postupů. Výsledkem tak byla flexibilně koncipovaná historickogeografická analýza vývoje duality Evropy. Spíše než jako konkrétní aplikovanou metodu, ji lze chápat jako obecný analytický přístup a výzkum geografické územní reality v minulosti. Jednalo se o přesně určený a strukturovaný proces, který kombinoval prvky kvantifikace s tzv. „měkkým“ přístupem ke komplexní realitě a lze ji považovat za původní. Jejím účelem nebyla složitá kvantifikace duální geografické reality (navíc tato aspirace by byla dle mého názoru ve své podstatě lichá), ale rámcová a komplexní charakter problematiky zohledňující kategorizace a rozřazení sledovaných území na pomyslné ose duality.

Analýza se zde týkala proměnlivého souboru historických územních jednotek a vztahovala se na 14 časových průřezů. Kategorizace byla prováděna na základě hodnot, které územní jednotky vykazaly ve sledovaných ukazatelích duality.¹ Tyto ukazatele byly strukturovány podle čtyř obecně vymezených souborných aspektů duality na kulturní (A), ekonomicko-sociální (B), politické (C) a etnické (D). Stanovení kategorií pro hodnoty daného jevu (ukazatele) bylo vždy zvlášť pro každý z nich podmíněno jejich přibližným statistickým rozložením a důkladnou komparací územních jednotek. Kategorie ve všech stupních analýzy

¹ K jejich volbě a výběru viz kapitola 1.1 ve III. části práce. Jejich kompletní seznam včetně přidělených vah a proměny jejich použití v analýze jednotlivých časových průřezů obsahuje tab. 1 v 1. kapitole II. části práce.

byly vyjádřeny tak, že se jejich nominální označení pohybovalo vždy na škále 0 až 6 s tím, že hodnota 3 vyjadřovala přibližný střed – hraniční hodnotu duality. Takto získané hodnoty byly dále zpracovávány pomocí vybraných statistických metod do tzv. souborných indexů. Teprve podle nich byly územní jednotky na základě přesně stanovených pravidel rozřazovány do dvou skupin: mezi ty, které patří buď do jedné nebo do druhé části duální Evropy, tedy například k Západu či k Východu. Kompletní metodický postup rozvinutý do několika po sobě jdoucích kroků a pracující s širokou základnou statistických dat a výpočtů byl uplatněn především pro industriální období. Pro starší průřezy byly analýza a použitý postup nutně zjednodušeny úměrně snížené přesnosti a dostupnosti odhadů (např. místo numericky vyjádřených kategorií byl aplikován systém jejich písmenného značení). Celý proces analýzy a její kategorizace proto ve II. části práce vysvětlují prostřednictvím dvou příkladů aplikace, jednoho pro předindustriální a druhého pro industriální období.

Takovouto kombinací statistických a „měkkých“ metod se zároveň minimalizovala rizika, která by s sebou přinášelo uplatnění jen jedné z těchto cest. Zatímco přesnější a složitější kvantifikaci nebylo možné kvůli historickému a komplexnímu pojetí studie plně rozvinout, samotný „měkký“ přístup by vlivem nedostatečné exaktnosti potenciálně vedl ke spekulativnosti závěrů.

Domníván se zároveň, že zvolený přístup lze považovat za odpovídající zásadám vědecké práce a za konstruktivní cestu k dosažení relevantních výsledků a naplnění cílů studie. Samotným vytvořením vlastní metodiky byl splněn 3. dílčí cíl této práce.²

Těžiště **realizace hlavního cíle** disertační práce, totiž: „nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymezit dualitu Evropy na základě analýzy jejího dlouhodobého vývoje“, spočívá v její **třetí části**. Tento cíl byl rozdělen na rovinu obecnou, tj. konceptuální vymezení duality a na rovinu konkrétní, analýzu jejího vývoje a následnou syntézu dosažených výsledků. Tomu byl přizpůsoben i obsah jednotlivých kapitol.

Obecné vymezení duality Evropy je předmětem 1. kapitoly a koresponduje s požadavky stanovenými v cílech č. 1 a 2.³ **Autorský koncept duality Evropy**, který jsem zde předložil, lze charakterizovat jako dynamický, což bylo podmíněno i požadavkem flexibilního zohlednění proměnlivosti dobové reality. Sama dualita je v něm chápána jako jev

² „Pro tento rámec vytvořit a aplikovat vhodný metodický postup historickogeografické analýzy – analýzy aspektů duality v souboru historických území Evropy pro jednotlivé časové průřezy.“

³ „Formulovat vlastní koncept duality Evropy, komplexnější a dynamický, který by flexibilně zohledňoval proměnlivost dobové reality.“ „Pokusit se strukturovat a hierarchizovat jednotlivé determinační aspekty duality, určit jejich váhu a dobovou proměnlivost.“

komplexní, který lze sledovat a vymezovat pomocí čtyř aspektů – skupin faktorů a jejich ukazatelů: kulturního (vč. náboženského = A), ekonomicko-sociálního (B), politického (C) a etnického (D). Jejich strukturování, hierarchizace a určení proměn jejich významu záviselo na kontextu historického vývoje Evropy (výsledek viz tab. 1). Obsahové vymezení a definování duality bylo uskutečněno dvěma způsoby, jednak stanovením tzv. ideálních typů a jednak určením vzájemného poměru a interakce mezi oběma částmi Evropy. Jejich propojením následně vznikl ucelený a časově proměnlivý obraz duality Evropy. Jako všechny podobné koncepty vychází i můj z filosofie dějin, řady sociogeografických teorií a myšlenkového rozboru a posuzování historickogeografické reality evropského prostoru.

Tab. 1 – Hierarchizace a váhy aspektů vymezujících dualitu Evropy⁴

Aspekty ↓	Časové průřezy a schematizace převažující duality ⁵													
	5.–2. st. př. n. l.	1.–4. stol. n. l.	Kol. 800 ⁶	11. st.	Kol. 1300	Kol. 1500	Kol. 1600	Pol. 18. stol.	1815/ 1820	1870/ 1871	1910/ 1914	Kol. 1930	1970/ 1980	Souč. /2009
	J-(S)	J-(S)	J-(S) Z-V	Z-V	Z-(V)	Z-(V)	Z-(V)	Z-V?	Z-V	Z-V?	Z-(V)	Z-(V)	Z-V	Z-(V)
A	3	4	AI=3 AII=3	4	3,5	3	2,5	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>2,5</u>	2	2	1	–
B	2	2	AI=1	2	<u>3</u>	3	3,5	4	4	5	5	4	<u>4</u>	5
C	1	2	CI=1 CII=1	1	1	1	1	1	1,5	1,5	2	2	5	<u>2,5</u>
D	1	1	DI=1 DII=1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	1

Zdroj: vlastní návrh

Do této obecné a částečně teoretické platformy jsem ve 2. kapitole implementoval výsledky vzešlé z rozsáhlé **historickogeografické analýzy vývoje duality Evropy** s cílem (č. 4) „nalézt hlavní rozmezí mezi dvěma částmi duální Evropy pro jednotlivé časové průřezy a fyzicky konstruovat hranici duality včetně jejího kartografického vyjádření“. Na tomto základě získala dualita Evropy prostřednictvím vymezení jejích klíčových prvků (jádrových oblastí, hranice duality, přechodové zóny) přesnější prostorové kontury. Analyzováno bylo

⁴ Číselné hodnoty v tabulce vyjadřují váhy přidělené jednotlivým aspektům a určují jejich přibližný vliv na dobové vymezení duality Evropy. Na škále od 0 do 6 je lze charakterizovat takto: 0 = žádný vliv (značí se jako: – ; v tomto případě nebyl aspekt vůbec použit), 1 = dílčí/malý vliv, 2 = střední vliv, 3 = středně silný vliv, 4 = silný vliv, 5 = rozhodující vliv, 6 = absolutní vliv (v tomto spíše teoretickém případě by k ostatním aspektům nebylo ani přihlíženo). Pro vyjádření hierarchizace pak platí následující rozlišení: tučně proložené hodnoty = hlavní aspekt (takový, který představuje hlavní bázi vymezení duality), podtržené hodnoty = tzv. hlavní vedlejší čili modifikační aspekt (takový, který silně modifikuje a doplňuje hlavní bázi vymezení duality), ostatní hodnoty = ostatní vedlejší aspekty (takové, které dualitu přímo nevymezují, pouze se doplňkově podílí na její identifikaci).

⁵ Ke schematizaci duality (tj. značení J-(S), Z-V, Z-V? apod.) viz podkapitola 1.2 ve III. části práce.

⁶ Tento časový průřez představuje zlom ve vymezení duality. Severo-jihní a západovýchodní podobu duality považují tehdy za přibližně rovnocenné. Aspekty AI, CI a DI značí hodnoty vah určené pro severo-jihní dualitu, AII, CII a DII pro západovýchodní dualitu.

celkem 14 časových průřezů od starověku až po současnost, z čehož vzešel stejný počet map duality Evropy (srov. obr. 3–16 v 2. kapitole III. části práce). Tyto mapy nejlépe dokumentují zjištění a závěry provedené analýzy a lze je tak rovněž považovat za jeden z nejdůležitějších výstupů celé práce. Sledování vývoje duality bylo založeno na komparaci výsledků analýzy na sebe navazujících historických průřezů, přičemž jsem kladl důraz na explanaci konkrétních prostorových změn a procesů spojenou s hledáním jejich hybatelů a determinantů.

Vzhledem k částečnému zjednodušení metody a menší exaktnosti analýzy mají její výsledky pro předstatistické (předindustriální) období spíše rámcovou podobu, přesto je považuji za vcelku reprezentativní. V případě statistického (industriálního) období již existence dostatečného množství statistických zdrojů dovozovala lépe pracovat s kvantitativními parametry a přesněji je kategorizovat. Naopak pro období po 2. světové válce a současné postindustriální období bych některé analytické závěry označil za méně reprezentativní. Přestože v jejich případě mohly mít větší vypovídací schopnost i jiné ukazatele (především kvalitativní povahy), byla u nich analýza odkázána kvůli srovnatelnosti závěrů s minulými historickými průřezy pouze na stávající množinu převážně kvantitativních ukazatelů. Zvláště výsledky hodnocení a vymezení současné západo-východní duality je potřeba vnímat spíše jako provizorní. K ověření jejich správnosti by bylo vhodné použít i jinak koncipované metody, resp. i jiné ukazatele.

1. a 2. kapitola společně odpověděly na některé otázky, které jsem si na začátku práce položil: „Co vedlo ke vzniku této duality a kdy a jak došlo k jejímu zformování? V čem tato dualita spočívá a jak se vyvíjela v minulosti? Lze sledovat nějaké rozhraní mezi 'dvěma Evropami' a pokud ano, kudy procházelo?“

Předpokládám, že poslední z dílčích cílů (č. 5) „generalizovat a vysvětlit dlouhodobé procesy a trendy, případně zákonitosti duality, diagnostikovat jejich hlavní kauzality a tím objasnit kořeny současného stavu a vývoje“ byl odpovídajícím způsobem splněn ve 3. kapitole. **Sumární pohled na vývoj duality Evropy** se zde zaměřil zejména na několik podstatných rovin vývoje: proměny vztahu a poměru obou částí historicky rozdělené Evropy, jejich identity, postavení jejich jádra, rozdílů ve vyspělosti, charakteru a rozlišení dvou typů duality (tzv. primárního a sekundárního, viz níže), posunů ve vymezení hranice duality a přechodové zóny, proměny dynamiky a nakonec rozlišení základních etap vývoje duality (viz tab. 2). Zvláštní důraz byl kladem také na určení hlavních determinantů a kauzalit dlouhodobých tendencí vývoje a na jeho reflexi prizmatem některých teoretických východisek

a obecně platných zákonitostí prostorového vývoje, jež jsem diskutoval v I. části práce. Následně jsem se pokusil i o určitou predikci trendů tohoto vývoje do budoucnosti.

Jako příklad závěrů takovéto sumarizace vývoje duality Evropy může pro lepší představu posloužit stručný pohled prostřednictvím rozlišení dvou typů duality a dále i výsledná tabulka generalizace základních etap.

V pracovní rovině jsem ve své studii rozlišil dva typy duality v Evropě: a) primární, který se vyznačuje vztahem dvou svébytných a relativně rovnocenných regionů s vlastními jádry a b) sekundární rozdělující území na dvě nerovnocenné části, z nichž první představuje vyspělejší celek s vlastním jádrem a druhá zaostalejší, příp. i závislou oblast bez vlastního jádra. Jedná se pochopitelně o dva ideální typy, jejichž prvky se v praxi vždy prolínaly. Jak je ze závěrů zřejmé, po většinu doby ve vývoji evropské duality převládal typ sekundární. Jeho specifickou a v mnohém extrémní variantou byla i severo-jihní dualita, která v Evropě převažovala ve starověku a raném středověku. V průběhu raného středověku se začala dualita Evropy profilovat na základě mého konceptu již více ve své západo-východní polarizaci. Takto zformovaný vztah mezi Západem a Východem spočíval původně na bázi primární duality, ta se však počínaje 13. stoletím postupně změnila v převahu prvků duality sekundárního typu. Tento dlouhodobý stav byl později ještě dvakrát dočasně pozměněn. Pokaždé se tak stalo vlivem posílení Ruska do pozice jádra Východu. Poprvé na přelomu 18. a 19. století (resp. v 18. a 1. polovině 19. století), kdy můžeme považovat poměr mezi prvky duality primárního a sekundárního typu za přibližně vyvážený. Podruhé pak v období 1945–1989, v jehož případě šlo spíše o jinou podobu primárního typu duality. Z pohledu konceptu této práce je patrné, že zatímco sekundární typ byl charakteristický pro období západo-východní duality podmíněné zejména ekonomicko-sociálním aspektem (tj. aspektem B), větší podíl prvků duality primárního typu vykazala období s převahou kulturního a politického aspektu (A a C, viz tab. 2).

Odhlédnu-li od periodizace, ze které jsem pro konkrétní sledování a analýzu vývoje duality Evropy vyšel, rozlišuji na základě shodných rysů a tendencí tohoto vývoje několik základních etap (viz tab. 2). Zatímco období dominance severo-jihní duality tvořilo etapu jedinou, v případě období převahy západo-východní duality jsem na základě provedené syntézy vytyčil celkem čtyři etapy. Poslední etapa označená jako „x4“ je vymezena roky 1945–1989, svým charakterem z dlouhodobých tendencí vývoje poněkud vybočovala a je nutné ji proto vnímat jako specifickou.

Tab. 2 – Etapy vývoje duality: syntéza

Etapa	Časové vymezení	Schéma duality ⁷	Převažující typ duality	Část disponující jádrem	Hlavní aspekt vymezení duality ⁸ a její zjednodušené pojetí
I.	1. pol. 1. tisíciletí př. n. l.–800 n. l.	J – (S)	sekundární (specif.)	J	A: „civilizovaný“ J – „barbarský“ S
II.	1. 800– poč. 13. stol.	Z – V	primární	Z, V	A: záp. – vých. kulturní okruh
	2. 13. stol.– 17. stol.	Z – (V)	sekundární	Z	A, B: vyspělejší/západní – zaostávající/vých. kult. okruh
	3. 18. stol.– pol. 19. stol.	Z – V?	sekundární/ primární	Z, částečně i V	B: vyspělý Z – zaostávající V
	4. 2. pol. 19.–1. pol. 20. stol. a po 1989	Z – (V)	sekundární	Z	B: vyspělý Z – zaostávající V
	x4. 1945–1989	Z – V	primární (specif.)	Z, V	C: západní – východní blok

Zdroj: vlastní návrh

Cílem takto pojaté syntézy vývoje duality Evropy bylo vytvořit ucelený obraz potřebný k hlubšímu pochopení tohoto vývoje a jeho pomocí objasnit kontinuitu současného stavu. Teprve při obecnějším pohledu bylo možné určit hlavní procesy a dlouhodobé tendence a zároveň k nim nalézt nejdůležitější determinanty a hybatele. Z výše uvedených závěrů je zřejmé, že tento vývoj měl vždy komplexní charakter s tím, že se v něm projevovaly jak aspekty politické, kulturní či příp. etnické, tak ekonomické a sociální a nelze přehlédnout ani jistý akcent geografického determinismu. Proces formování a proměn duality Evropy prokázal v minulosti úzkou spojitost se zákonitostmi a mechanismy prostorového vývoje a z tohoto hlediska lze vnímat současný stav jako přirozený. Jednotlivé pasáže této závěrečné syntézy mj. daly odpověď na zbývající vstupní otázky z úvodu: „Byl průběh tohoto rozhraní v minulosti spíše statický, nebo podléhal více či méně výrazné dynamice a změnám? Jaké lze ve vývoji duality rozlišit obecné procesy, tendence ne-li zákonitosti a jak tyto případně korespondovaly s některými vývojovými teoriemi a koncepty?“

Učiněné závěry převážně potvrdily relevanci mých hypotéz. V jejich případě je třeba rozlišovat na ty, které byly formulovány čistě jako vstupní premisy, jež měly samotný výzkum umožnit (viz výše č. 1–7) a na hypotézy určené k ověření na základě závěrů výzkumu (č. 8–12). Platnost premis č. 1–7 byla ověřena nepřímo, a to skutečností, že jimi (po konceptuální a metodické stránce) umožněný směr výzkumu vedl k požadovaným výsledkům. Jedinou výhradu lze vztáhnout k premise č. 1 („Evropa je prostor, v němž se historicky

⁷ Schéma duality charakterizuje poměr mezi oběma částmi Evropy: J = Jih, S = Sever, Z = Západ, V = Východ. Bližší vysvětlení viz podkapitola 1.2 ve III. části práce.

⁸ Aspekt A = kulturní, B = ekonomicko-sociální, C = politický.

střetávaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů, z čehož lze vyvozovat trvalé rozdělení na dvě části – jakoby 'dvě Evropy'.“), jejíž slovní vyjádření se ukázalo jako nepřesné. Vyhovuje spíše tzv. primárnímu typu duality, zatímco pro sekundární typ převažující v průběhu novověku lze situaci charakterizovat převahou pouze jediného určujícího pólu. Rozdělení Evropy na dvě části však nadále zůstává v platnosti.

V případě hypotéz č. 8–12 byly první dvě, tj. č. 8 („Ze závěrů analýzy vývoje duality lze vyvozovat dlouhodobé tendence, procesy a zákonitosti.“) a 9 („Současná západovýchodní dualita, jakou známe především z 20. století, má mnohem hlubší kořeny, příčiny a kontinuální historický vývoj.“), zcela potvrzeny ve 3. kapitole III. části práce. Naopak hypotéza č. 10 („Nástupem industriálního období byla v rámci Evropy zahájena dlouhodobá expanze ekonomicky vyspělejšího Západu na Východ; stav od 2. světové války po rok 1989 tvořil v tomto trendu specifickou výjimku.“) se ukázala jako zjednodušující. Ze závěrů práce vyplývá, že tendence pronikání Západu na Východ byla započata již v období vrcholného středověku. V jejím rámci lze rozlišit několik hlavních fází, přičemž nejintenzivnější a nejdůslednější fáze se logicky projevila s nástupem industriálního období. Podobnou dílčí výhradu můžeme směřovat vůči hypotéze č. 11 („Zaostávání Východu za Západem je dějinnou skutečností, míra tohoto zaostávání však byla časově i regionálně proměnlivá.“). Ta spočívá v tom, že zaostávání Východu lze pozorovat teprve od 13. století, tedy rovněž až od vrcholného středověku. Do té doby můžeme na úroveň obou celků pohlížet jako na přibližně srovnatelnou. Poslední předpoklad – č. 12 („Hranici západovýchodní duality, případně přechodovou zónu lze v dějinách kontinuálně lokalizovat v prostoru střední a středovýchodní Evropy.“) se ukázal jako správný, což výsledky této studie též plně dokládají.

Celkově lze konstatovat, že práce vnáší do problematiky výzkumu duality, resp. diferenciaci Evropy nový pohled, který fenomén evropské duality vidí jako jev komplexní a svým obsahovým i prostorovým vymezením dynamický. Oproti jiným studiím, jež se ovšem touto problematikou zabývaly spíše jen okrajově nebo tendenčně, po mém soudu představuje konkrétní, ucelené a poměrně systematizované pojetí. Svoje závěry a zjištění zde stavím na důkladné analýze, čímž je jim poskytnuta i částečná exaktní argumentace. Na základě těchto výsledků jsem se pokusil o konkrétní prostorové vymezení duality pro jednotlivé časové průřezy. Za tímto účelem pak vzniklo 14 původních map. Kromě syntézy vývoje duality Evropy odhalující kontinuitu a kořeny současného stavu, spatřuji přínos této studie i v úvodní širší diskusi konceptů, která sumarizovala dosavadní poznání v této oblasti.

Zejména však její přínos vidím ve vytvoření vlastního propracovaného konceptu duality, příp. i metodiky spojené s aplikací některých originálních postupů. V rámci definování a vývojového vymezení duality Evropy zároveň došlo k etablování několika pojmů nezbytných k jejímu hodnocení, jako jsou: hranice duality, přechodová zóna, zezápadnění, zvyčhodnění apod. Ty byly v této souvislosti ve vědeckých pracích dosud používány jen výjimečně a nejednotně. Za inovativní pokládám rovněž např. mé rozlišení duality na dva typy pracovně označené jako primární a sekundární.

Tato práce představuje určitý argument a důkaz toho, že vnímání Evropy jako prostoru historicky rozděleného na dvě části má své opodstatnění. Ve vztahu ke střední a středovýchodní Evropě se tak přihlásila k názoru, že toto území netvoří z historického hlediska jednotný a dostatečně svébytný celek, za nějž jej považují některé jiné koncepty⁹, nýbrž specifickou přechodovou zónu mezi Západem a Východem. Její oblasti pak můžeme v závislosti na proměnách průběhu hranice duality v minulosti považovat střídavě za součást jedné či druhé části Evropy.

Domnívám se, že z tohoto pohledu lze vnímat uvedené pojetí duality i konkrétní závěry jako originální příspěvek do diskuse širšího historickogeografického vývoje Evropy a její prostorové diferenciaci, který napomůže k lepšímu pochopení současné reality prizmatem vývojového kontinua. Věřím také, že výsledky této disertační práce se mohou stát inspirací pro další výzkum této problematiky.

⁹ Zejména ty, jejichž autoři pocházejí z této oblasti – viz 2. kapitola v I. části práce.